

This is a self-archived version of an original article. This version may differ from the original in pagination and typographic details.

Author(s): Sarja, Anneli; Janhonen, Sirpa

Title: Kilpailun luomat jännitteet ja siirtymät ammattikorkeakoulun opetussuunnitelman kehittämistyössä

Year: 2009

Version: Published version

Copyright: © Kirjoittajat ja Koulutuksen tutkimuslaitos

Rights: In Copyright

Rights url: <http://rightsstatements.org/page/InC/1.0/?language=en>

Please cite the original version:

Sarja, A., & Janhonen, S. (2009). Kilpailun luomat jännitteet ja siirtymät ammattikorkeakoulun opetussuunnitelman kehittämistyössä. In T. Aarrevaara, & T. Saarinen (Eds.), *Kilvoittelusta kilpailuun? : artikkelikokoelma Korkeakoulututkimuksen juhlasymposiumista 25.-26.8.2008* (pp. 137-153). Koulutuksen tutkimuslaitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-39-3530-6>

Kilpailun luomat jännitteet ja siirtymät ammattikorkeakoulun opetussuunnitelman kehittämistyössä

Yliopisto- ja korkeakoulutuksen laatuksikriteerit tulevat lähivuosina korostumaan. Ikäluokkien pienenemiset johtavat korkeakoulutuspaikkojen supistamiseen. Kilpailu opiskelijoista kiristyy ja pakottaa ammattikorkeakoulut kehittämään opetustaan. Ammattikorkeakoululaki edellyttää opettajia verkostoitumaan erityisesti työelämän mutta myös muiden toimijoiden kanssa. Artikkelissa esiteltävässä yläkoulun, ammattikorkeakoulun ja yliopiston oppimisverkostohankkeessa tavoitteena on ollut kehittää työelämä- ja käytäntölähtöinen "Osallistavan mentoroinnin" opintokokonaisuus sosiaali- ja terveysalan opiskelijoille. Tutkimus on toteutettu toiminnan teorian ja eksplisiivisen oppimisen viitekehyksessä. Se on osa valtakunnallista joustavan perusopetuksen hanketta, jossa tavoitteena on ollut koulupudokkuuden ennaltaehkäisy. Oppimisverkostohankkeen käynnistymisvaiheessa avainrooli on ollut ns. rajanylittäjäyksilöillä, jotka ovat sitoutuneet teoriaa ja empiriaa yhdistelevien toimintamallien ja -välineiden yhteiskehittelyyn. Ammattikorkeakoulun sisäiset jännitteet, esimerkiksi hallinnollisten ja opetuksellisten käytänteiden yhteismitattomuus, hidastivat alkuvaiheessa verkostoyhteistyön kehittymistä ja opiskelijoiden projektiopintoihin osallistumista. Eri organisaatioiden rajanylittäjäyksilöistä koostuvien ydinryhmien neuvottelut synnyttivät yhteisen kielen löydyttyä kehityksellisiä siirtymiä. Näitä olivat hankkeen laajeneminen, uuden koulusosionomin viran perustaminen yläkouluun ja projektiopintojen kehittäminen osana sosionomi (AMK) ja terveysalan (AMK) vapaaehtoisia opintoja.

Asiasanat: kehittämisprojektit, korkeakoulut, opetussuunnitelmat, toiminnan teoria, verkostot

Johdanto

Yhteiskunnassa keskustellaan samanaikaisesti sekä tulevasta työvoimapulasta että korkeakoulujen rakenteellisesta kehittämisestä. Vuosiluokkien pienenemisellä on luonnollisesti vaikutuksia korkeakoulutusyksikköjen ja aloituspaikkojen määrään. Vähenevän ikäluokan myötä opiskelijoiden rekrytointi vaikeutuu aluepoliittisesti suuntautuen erityisesti sellaisiin pienimpiin asutuskeskuksiin, jotka eivät pysty houkuttelemaan opiskelijoita kyllin monipuolisella opetustarjonnalla. Koulutuspaikkojen vähenemisen pelko voimistaa osaltaan myös korkeakoulujen keskinäistä kilpailua, suoranaista henkiinjäämistäistelua. Opiskelijoiden rekrytointiongelmia ja korkeakoulujen keskinäinen kilpailu synnyttävät puolestaan ammattikorkeakouluille tarvetta profiloitua, kehittää osaamistaan sekä erottua joukosta omalla erityisasiantuntijuudellaan. Nykyisessä kilpailutilanteessa on tärkeä ennakoida tulevan osaamisen kannalta keskeisiä toimintaympäristön muutoksia ja niiden vaikutuksia osaamisvaatimuksiin (ks. esim. Helle ym. 2003).

Yksityiseltä ammattikorkeakoulun opettajalta osaamisen osoittaminen edellyttää aloitteellisuutta omien ideoiden esittämisessä ja kehittämisessä. Opettajien on luotava omia verkostojaan toteuttaakseen työelämälähtöisiä kehittämishankkeita. Luonnollinen seuraus on, että samankin ammattikorkeakoulun sisällä kollegat kilpailevat vähenevistä resursseista keskenään. Opettajat saattavat myös toisistaan tietämättään toteuttaa samansisältöisiä hankkeita, joita yhdistämällä vahvistettaisiin resursseja ja saataisiin uudenlaista tukea kehitystyöhön (Suntio & Konkola 2003). Jokainen oppilaitos haluaa osoittaa tarpeellisuutensa myös oman alansa johtavana asiantuntijana. Tämän vuoksi opettajien edellytetään kehittävän yksilöllistä asiantuntemustaan sekä oman opetuksensa sisältöä ja menetelmiä. Opetustyön vaatimukset ja erilaisten kehittämishankkeiden aiheuttama kilpailu ja moninaisten haasteiden synnyttämä kiire vaikeuttavat erityisesti opettajien kollegiaalista yhteistyötä (Hyrkkänen 2007; Savonmäki 2007).

Jokaisen korkeakouluopiskelijan tavoitteena on mielekkään ja tyydytystä tuottavan työpaikan löytäminen. Ammatillinen pätevyys hankitaan perusopinnoissa. Lisäksi opiskelija voi saavuttaa erityisosaamista osallistumalla tarjolla oleviin projektiopintoihin, joita toteutetaan usein monialaisena yhteistyönä työelämän toimijoiden kanssa jonkun käytäntöön kiinnittyvän kehittämishankkeen yhteydessä. Tämä tarjoaa opiskelijalle erinomaisen mahdollisuuden tutustua jo opiskeluvaiheessa käytännön työssä esiin nouseviin ja ennalta rajattuihin ongelmiin. Samalla opiskelijalla

on tilaisuus etsiä ja kehitellä ongelmiin ratkaisuja moniammatillisessa yhteistyössä. Projektityöskentely avaa opiskelijoille näkymiä uudenlaiseen oppimisprosessiin aidossa työympäristössä oppimisverkoston täysivaltaisena jäsenenä. Kokemukset suoraan työelämän tarpeista kehitellyistä projektiopintokokonaisuuksista ovat olleet myönteisiä, joskin myös sangen haasteellisia (ks. esim. Konkola 2003; Lambert, Reunanen & Helle 2005; Suntio & Konkola 2003; Väänänen 1996).

Ammattikorkeakoulujen tärkeänä tehtävänä on vastata paikalliseen työvoimakasyntään ja kehittää alueidensa työelämää palvelevaa soveltavaa tutkimusta. Kilpailu ammattikorkeakoulun sisällä, eri koulutusinstituutioiden keskinäisessä yhteistyössä ja erilaisten toimijoiden välillä voi olla kuitenkin esteenä alueellisten tarpeiden huomioimiselle ja todellisen oppimisverkostoyhteistyön käynnistymiselle. Vaikka yhteistyövelvoitteet ovat tuoneet ammattikorkeakouluille haasteita uudenlaisten työmuotojen ja toimintakulttuurin kehittämiseksi, on sisäisiä toimintakäytänteitä ollut vaikeampi uudistaa (Kuusinen 2003, 31). Oleellista onkin, että kilpailun synnyttämät jännitteet ja ristiriidat paljastetaan ja nähdään kehityshaasteina eri toimijoiden välisessä yhteiskehittelyssä. Artikkelissa pohdimme, miten kilpailun esiin nostamat jännitteet ovat edistäneet yliopiston, ammattikorkeakoulun ja peruskoulun keskinäistä oppimisverkostoyhteistyötä ammattikorkeakoulun työelämälähtöisen projektiopintokokonaisuuden kehittälyssä.

Oppimisverkostohankkeen konteksti

Alueellinen kehittämishanke on osa valtakunnallista joustavan perusopetuksen (JOP) projektia. Jopo-hankkeessa etsittiin ja kehiteltiin sellaisia toimintakäytänteitä ja opetusmenetelmiä, jotka sitouttaisivat yläkouluikäisiä nuoria takaisin koulutyöhön. Tavoitteena oli, että tällaiset koulupudokkaiksi leimautuneet nuoret saisivat peruskoulun päättötodistuksen, joka takaisi heille jatkokoulutusmahdollisuuden ja työtä. Jokaisella hankkeeseen osallistuvalla koululla oli vapaus ideoida ja kehitellä omia toimintatapoja parhaaksi katsomallaan tavalla.

Kaupungin yläkoulu toimi innovaattorina alueelliselle yhteistyöhankkeelle, johon osallistui edustajia yrityksistä, vapaa-ajan järjestöistä, seurakunnasta sekä paikallisen ammattikorkeakoulun sosiaali- ja terveysalan yksiköstä. Ammattikorkeakoulun, yläkoulun ja yliopiston oppimisverkostoyhteistyössä suunniteltiin paikallisen Jopo-hankkeen tukemiseksi "Osallistavan mentoroinnin" projektiopinnot

sosiaali- ja terveysalan opiskelijoille. Ideana on, että opiskelijat (AMK) toimivat yläkoulun yksilöllisen opiskelusuunnitelman mukaan opiskelevien (entisiä koulupudokkaita) mentoreina. Yläkoulun oppilaille on perustettu erityisiä tukimuotoja. Esimerkiksi osa opiskelusta toteutuu työelämässä ja osa tämän Jopo-ryhmän yhteisinä opintoina. Mutta osa opinnoista toteutetaan myös yhteisen opetussuunnitelman mukaisissa luokkaopinnoissa. Mentorit työskentelevät oppilaiden tukena käytännön työelämän yhteyksiä koordinoivan ja erityisryhmän luokan opetuksesta vastaavan opettajan yhteistyökumppanina. Mentorina toimiminen edellyttää, että projektiopintoihin sisältyy myös ammattikorkeakoulun sisällä oppilaiden mentoointia tukevaa opiskelua monipuolisin oppisisällöin ja opiskelumenetelmin. Projektiopinnot kehittyvät ja toteutuvat käytännössä peruskoulun toimijoista (opettajat, opinto-ohjaajat, koulukuraattori), ammattikorkeakoulun lehtoreista sekä yliopiston tutkijoista muodostuvan oppimisverkoston jäsenten välisessä yhteistyössä.

Oppimisverkostoyhteistyö alueellisenä yhteiskehittelynä

Ammattikorkeakoulu on veloitettu koulutuksen ohella myös alueelliseen tutkimus- ja kehittämistoimintaan (Ammattikorkeakoululaki 351/2003; Ammattikorkeakouluasetus 352/2003). Opetussuunnitelmaa koskien kukin ammattikorkeakoulu tekee ehdotuksensa, jonka opetusministeriö vahvistaa. Pienehkön kunnan Jopo-toiminnassa alueellinen kehittämishanke ja opetussuunnitelman kehittämistyö integroituvat ammattikorkeakoulun tutkimus- ja kehittämisvaatimuksissa. Jopo-toimintaan liittyvässä tutkimus- ja kehittämisprojektissa tavoitteena on oppimisverkostotyöskentelyn kautta edistää yksilöllisen opintosuunnitelman mukaan opiskelevia yläkoululaisia (entisiä koulupudokkaita) pysymään opintiellä. Samalla kuitenkin ammattikorkeakoulun erityisenä tavoitteena on koulusosionomin tehtäväalueen selkiyttäminen sekä sairaanhoitajan roolin korostaminen nuoren terveyden edistämässä ja psykososiaalisen hyvinvoinnin tukemisessa. Tavoitteena on kehittää koulussa toimivien sosionomien ammatillisia kykyjä nykypäivän ja tulevaisuuden haasteista käsin. Ammattikorkeakoulussa heräsi ajatus koulusosionomin kokeilun aloittamisesta sosiaali- ja hoitotyön koulutusohjelmien yhteistyönä. Niinpä oppimisverkostoyhteistyössä ryhdyttiin suunnittelemaan, kehittämään ja toteuttamaan samanaikaisesti ammattikorkeakoulun sosiaali- ja terveysalan opiskelijoiden ”Osallistavan mentoroinnin” projektiopintokokonaisuutta.

Oppimisverkostoyhteistyö opetussuunnitelman kehittämisesä

Ammattikorkeakoulu on vastuussa oman opetussuunnitelmansa kehittämisestä. Perinteisesti jokaisella koulutusohjelmalla on oma opetussuunnitelmansa, vaikka eri koulutusyksiköiden mahdollinen yhdistyminen asettaa paineita myös koulutusohjelmien yhdistelyyn. Ammattikorkeakoulun sosiaalialan yksiköllä on jo aiempaa kokemusta työelämälähtöisen tutkimus- ja kehittämishankkeen toteutuksesta yhdessä yliopistotutkijoiden kanssa (Janhonen, Sarja & Juntunen 2006). Yhteistyön toivottiin jatkuvan myös uudessa koulusosionomin työhön valmistavaa opetussuunnitelmaa työstävässä tutkimus- ja kehittämishankkeessa. Oppimisverkostoyhteistyön varsinaisena käynnistäjänä toimi paikallinen peruskoulu, joka kutsui kokoon Jopo-hankkeesta kiinnostuneet paikalliset toimijat sekä ammattikorkeakoulun edustajat ja yliopistotutkijat.

Käytäntöpainotteisen ”Osallistavan mentoroinnin” projektiopintojen opetussuunnitelman lähtökohtana ammattikorkeakoulun lehtorit ja yliopistotutkijat sovelsivat työelämä- ja käytäntölähtöisen oppimisen ja oppimisverkostoyhteistyön periaatteita. Molempien edellytyksenä on eri organisaatioiden edustajien välinen moniammatillinen yhteistyö, koska alueellisessa kehittämistyössä yksittäisten toimijoiden katsotaan olevan liian pieniä yksiköjä laaja-alaisen ja kestävien vaikutusten aikaansaamisessa. Esimerkiksi Alasoini (2004) ymmärtää oppimisverkostolla sellaista eri organisaatioiden yhteiskehittelyn foorumia, jota määrittää jokin yhteinen kiinnostuksen kohde mutta myös maantieteellinen sijainti tai toimiala. Oppimisverkosto syntyy eri toimijoiden välisessä generatiivisessa yhteistyössä, jolle voidaan luoda yhteisiä tavoitteita ja kehittää myös yhteisiä välineitä tavoitteiden saavuttamiseksi. Oppimisverkoston toimivuus edellyttää, että toimijoiden välillä on sellaisia vuorovaikutteisia konteksteja eli oppimistiloja (Nonaka ym. 2000), jotka edistävät yhteiskehittelyä, yhdessä oppimista ja uuden tiedon ja välineistön kehittymistä. (Alasoini 2004.)

Tutkimustehtävät

Tutkimuksessa tavoitteenamme on kuvata ja selvittää niitä erilaisia ammattikorkeakoulun sisäisen ja ulkoisen yhteistyön luomia jännitteitä ja siirtymiä, joita yk-

silöllinen kilvoittelu ja keskinäinen kilpailu aikaansaavat ammattikorkeakoulun koulutusohjelmien opetussuunnitelmatyön käytänteissä. Tutkimustehtävät ovat täsmennettyinä seuraavat:

1. Millaisia jännitteitä ja siirtymiä oppimisverkostossa ilmeni kehitettäessä "Osallistavan mentoroinnin" projektiopintoja ammattikorkeakoulun sosi-aali- ja terveystieteiden koulutusohjelmien opetussuunnitelmiin
  - a) organisaatioiden tasolla
  - b) oppimistilojen tasolla?
2. Millaisia kehityksellisiä siirtymiä jännitteet synnyttivät kehitettäessä "Osallistavan mentoroinnin" projektiopintoja ammattikorkeakoulun opetussuunnitelmaan?
3. Millaisten jännitteiden ja siirtymien seurauksena oppimisverkosto muotoutui aidoksi eri osapuolten yhteiskehittelyprosessiksi?

Tässä artikkelissa käsittelemme kuitenkin tarkemmin ainoastaan ensimmäistä tutkimustehtävää.

Tutkimuksen lähestymistapa

Tutkimuksen lähestymistapa perustuu ekspansiiviseen oppimiseen ja sen taustalta löytyvään kulttuurihistorialliseen toiminnan teoriaan. Kyseisessä teoriassa käsitteellisenä apuvälineenä jännitteiden ja kehityksellisten siirtymien analyysissa käytetään toimintajärjestelmäkaaviota (Engeström ym. 1999), jossa keskeisenä periaatteena on inhimillisen toiminnan välittyneisyys ja kohteellisuus. Oppiminen on sosiaalista toimintaa, jossa hyödynnetään vuorovaikutusta ja kulloisenkin toimintakulttuurin tuottamia fyysisiä ja henkisiä työvälineitä. Oppiminen on myös yhteisöllistä toimintaa, jolloin se kytkeytyy toimintajärjestelmän sääntöihin, työnjakoon ja yhteisöön. Toiminnan välittyneisyys tekee toimijoista muutosagentteja, jotka voivat yhdessä toisten toimijoiden kanssa kehittää omaa toimintakulttuuriaan luomalla uudenlaisia työskentelymuotoja. Tämä mahdollistuu vain, jos toimijoilla, esimerkiksi opettajilla ja opiskelijoilla, on aidosti yhteinen kehittämisen, tutkimuksen ja oppimisen kohde.

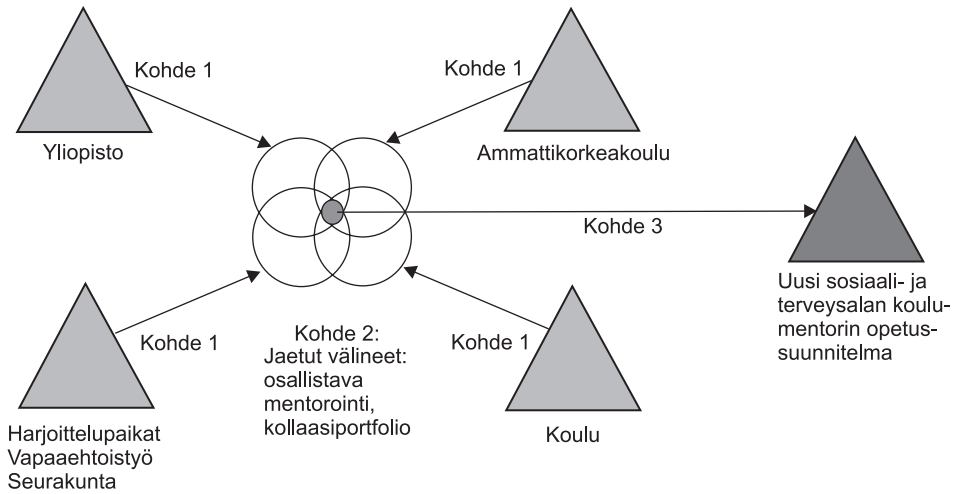
Työelämän ongelmat ovat nykyään sosiaali- ja terveydenhuollossa moniulotteisia ja vaikeasti ratkaistavia, minkä vuoksi asiantuntijoiden työ organisoituu yhä enem-

män kohti moniammatillista yhteiskehittelyä ja neuvottelua (ks. esim. Huotari 2008; Lambert, Reunanen & Helle 2005). Tällöin erityisesti toimintajärjestelmien välisillä rajanylityksillä ja erilaisen asiantuntemuksen yhdistelyllä on keskeinen merkitys. On selvää, että myös opiskelijat osallistuvat yhteiskehittelyyn aktiivisina ja vastuullisina toimijoina. Tavoitteena on sellainen yhteiseen kohteeseen perustuva toiminta, jossa teoria ja arkikäytännöt kohtaavat. (Engeström 2001b; Konkola 2003.)

Toiminnan teorian piirissä on siirrytty useampien toimintajärjestelmien rajapinnoilla toteutettaviin hankkeisiin. Tutkimuksissa analyysiyksikköinä ovat tällöin olleet yksittäisten toimintajärjestelmien asemasta toistensa kanssa vuorovaikutuksessa olevat erilaiset toimintajärjestelmät, joiden välinen yhteistoiminta verkottuu (esim. Daniels ym. 2007; Tynjälä ym. 2007). Verkostoon kuuluvia toimintajärjestelmiä yhdistää toisiinsa osittaisesti jaettu kohde, esimerkiksi tässä tutkimuksessa mahdollisista koulupudokkaista koostuva Jopo-ryhmä. Tällaisessa eri organisaatioiden välisessä oppimisverkostoyhteistyössä on keskitytty niihin jännitteisiin ja jännitteiden avaamiin mahdollisuuksiin, joita organisaatioiden välinen oppiminen tarjoaa. (Engeström 2001a, 133; 2003.) Oppimisverkostoyhteistyö tapahtuu ns. rajavyöhykkeellä, jolloin tärkeäksi muodostuvat ne keskustelut, joita käydään eri toimintajärjestelmien rajapinnoilla. Verkostoyhteistyön käynnistymisen kannalta oleellista on, että jo toiminnan alkuvaiheessa valitaan yksi tai useampia teoreettisia käsitteitä, joiden avulla kehitettävä kohde hahmotetaan uudesta näkökulmasta (Lambert, Reunanen & Helle 2005). Esimerkiksi ammattikorkeakoulun opetus suunnitelman kehittämistyöhön liittyvät pyrkimykset voidaan esittää oppimisverkostoon kuuluvien erilaisten toimintajärjestelmien välisenä risteymänä seuraavan sivun kuvion 1 muodossa.

Tämäntyyppisessä risteytyvässä oppimisverkostoyhteistyössä eri toimintajärjestelmät (ammattikorkeakoulu, yläkoulu, työharjoittelupaikat, vapaaehtoisjärjestöt, seurakunta ja yliopisto) ovat yhteistyössä ja vuorovaikutuksessa keskenään tarkoituksenaan laajentaa omaa kohteellista toimintaansa. Eri toimijoilla on erilliset intressinsä, mutta niillä on myös yhteinen tavoite (koulupudokkaan opintojen tukeminen) ja jaettuja välineitä (tässä: osallistavan mentoroinnin ja kollaasiportfolion mallit). Oppimisverkostoyhteistyön yhtenä tavoitteena on kehittää yläkoulun opiskelukäytänteisiin ja nuoren elämysmaailmaan perustuva jaettu kohde eli sosi-aali- ja terveysalan koulumentorin projektiopintojen opetus suunnitelma.

Kuvio 1. Koulumentori-hankkeen oppimisverkostoyhteistyön osapuolet

Tutkimusaineisto ja aineiston analyysi

Valtakunnan tasolla Jopo-toiminnan haasteet kiinnittyivät koulupudokkaiden yksilöllisistä tarpeista nousevien uudenlaisten toimintatapojen ja oppimisympäristöjen kehittämiseen (Manninen & Luukannel 2007). Tässä tutkimuksessa haasteeseen etsittiin ratkaisuja oppimisfoorumitoiminnasta. Tarkoituksena oli kehittää uudenlaisia työskentely- ja opiskelumuotoja moniammatillisen yhteistyön mahdollistumiseksi. Pääasiallisina oppimisfoorumeina tässä oppimisverkostohankkeessa toimivat a) paikallisen yläkoulun aloitteesta toteutetut suuren ohjausryhmän kokoukset, b) ammattikorkeakoulun lehtoreiden ja/tai tutkijoiden aloitteesta toteutetut ydinryhmän kokoukset ja koulutustilaisuudet sekä c) ammattikorkeakoulun opiskelijoiden mentorointitapaamiset. Tutkimusaineisto koostuu toteutettujen oppimistilojen yhteydessä kootusta materiaalista (kokouspöytäkirjat, nauhoitetut kokoukset ja yhteiset tilaisuudet). Lisäksi tutkimusaineistoa täydentävät opiskelijoiden sähköpostiviestit ja oppimistehtävät.

Kirjallisessa muodossa oleva aineisto analysoitiin seuraavasti (Daniels ym. 2007; Engeström 1993; Sarja & Janhonen 1999):

1. Rajattiin tekstissä löytyvät jännitteet ja ristiriidat.
2. Rajattiin jännitteen tai ristiriidan kohteellisuus.
3. Tarkasteltiin jännitteissä tai ristiriidoissa ilmenevää moniäänisyyttä.
4. Nimettiin yhteiskehittelyn erilaisia tasoja.
5. Kehiteltiin yhteisiä välineitä kohteen rajaamiseksi.
6. Tarkasteltiin tuloksia kehityksellisen siirtymän näkökulmasta.

Tutkimustulokset

Organisaatiotasolla ilmenneet jännitteet ja siirtymät

Elinikäisen oppimisen, keskinäisen kilpailun ja kilvoittelun vaatimukset näkyvät ammattikorkeakouluopettajan työssä jatkuvina pätevyöitymis- ja itsensä kehittämishaasteina. Oppimisverkostohankkeen muotoutumisvaiheessa avainroolissa oli ammattikorkeakoulun lehtori, joka toimi rajanylittäjänä käynnistäessään ammattikorkeakoulun, yläkoulun ja yliopiston välistä yhteistyötä. Tällaiset rajanylitykset ovat kehityksellisten siirtymien ja opetuksellisten innovaatioiden mahdollistajia. Yhteistyö ammattikorkeakoulun suuntaan kuitenkin rakoili, kun hanketyöhön sitoutunut lehtori jäi virkavapaalle eikä ammattikorkeakoulun johto nimennyt hänen tilalleen vakinaista, selkeästi tähän tehtävään kiinnittyvää yhteyshenkilöä. Vaihtuvat sijaiset joutuivat, oman toimensa ohella, uuteen hankkeeseen, jonka taustoja ja yhteistyöhön liittyviä velvoitteita he eivät tunteneet tai kokeneet omakseen.

Vaikka yhteisöllinen opettajuus konkretisoituu Savonmäen (2007) mukaan monissa ammatillisista opettajuutta koskevissa tutkimuksissa keskeiseksi korkeakoulutuksen kehittämishaasteeksi, saattaa opettajien oma ajattelu yhteistyöstä helposti näyttäytyä yksilöllisyyttä tukevana käytänteinä. Äärimmillään individualistinen tulkinta johtaa vieraantumiseen yhteistyön mahdollisuuksista. Uuden toimintakonseptin kehittyminen ei ole Hyrkkäsen (2007) mukaan helppoa, koska se edellyttää ammattikorkeakouluilta kollektiivista toimijuutta, kehittävän tutkimuksen menetelmiä, keskusteluja, analyysia ja väittelyä. Erilaiset oppimisfoorumit ovat kuitenkin avoimia oppimistiloja, joissa opettajien on mahdollista rakentaa asiantuntijuutensa perusteella uudenlaisia käytäntöjä paremmin jäsentäviä toimintamalleja ja -välineitä. Tämä on entistä tärkeämpää, kun oppilaitos joutuu ennen pitkää perustelemaan

olemassaoloaan profiloitumalla hyödyllisyytensä osoittaneiden hankkeiden kautta. (esim. Hyrkkänen 2007.)

Ammattikorkeakoululla on lakisääteinen velvollisuus kehittää omaa opetus-suunnitelmaansa (Ammattikorkeakoululaki 351/2003; Ammattikorkeakouluasetus 352/2003.) Toisaalta ammattikorkeakoulun olemassa oleva opetussuunnitelma ohjaa yksittäisen opettajan työtä ja toimii tiettyyn pisteeseen myös työtä rajaavana turvana monenmoisen kilvoittelun ja kilpailun keskellä. Tiimityön vaatimus on todellisuutta myös ammattikorkeakouluissa, mutta ongelmana on se, ettei osa ammattikorkeakoulun opettajista sisäistä tiimityötä eikä näin ollen siihen osallistu. Perinteisesti ammattikorkeakoulun opettaja on yksinäinen puurtaja ja opetustyötä säätelevät yksilöllisyyden ja yksityisen vastuun periaatteet. Näin ollen yksittäisen opettajan oli ymmärrettävästi vaikea joustaa uusien projektiointojen vaatimista järjestelyistä nämä opinnot valinneiden opiskelijoiden kohdalla. Opiskelijat joutuivatkin usein pahaan välikäteen, kun vanha opetussuunnitelma edellytti heidän olevan jollain oppilaitoksen pakollisella luennolla ja samanaikaisesti projektioinnit edellyttivät heidän osallistuvan vaikkapa leirille tai koulun oppitunnille tai vierailevan työharjoittelupaikoissa Jopo-oppilaiden mentoreiden ominaisuudessa. Näihin toimintoihin ei ”Osallistavan mentoroinnin” opetussuunnitelman projektioinnissa ollut hankkeen alkuvaiheessa varattu opiskeluresurseja eikä tilaa. Projektiointoihin ei valittu vakinaista opettajaa, joka olisi ollut suunnittelemassa ja tukemassa ammattikorkeakoulun opiskelijoiden ajankäyttöä. Kyseinen jännite ratkesi myöhemmin, kun koulukuraattori otti opiskelijoiden ohjausvastuun itselleen.

Seuraavassa kokoamme ne organisaatiotason jännitteet, jotka ovat haasteita oppimisverkostohankkeen alkuvaiheessa ammattikorkeakoulun työelämälähtöisen opetussuunnitelman kehittämistyössä:

- Opetussuunnitelma vaatii sekä sisällöllistä että ajankäytöllistä kehittelyä.
- Opetussuunnitelman kehittäminen ja projektioinnit edellyttävät onnistuakseen vakinaista ja sitoutunutta yhdysopettajaa sekä sosiaali- että hoitotyön koulutusohjelmiin, koska verkostoissa liikkuva tieto on ihmisten välisten suhteiden synnyttämää ja ylläpitämää (Kuusinen 2003, 7).
- Uuden opetussuunnitelman kehittäelytyöhön kaivataan hallinnon hyväksymistä ja tukitoimenpiteitä.

Oppimistilatasolla ilmenneet jännitteet ja siirtymät

Oppimisverkostoyhteistyön näkökulmasta tutkijat nimesivät eri yhteiskehittelykokoukset oppimistiloiksi. Hankkeessa muodostui useammanlaisia oppimistiloja, joiden tehtävät ja joista nousevat jännitteet, haasteet ja kehitykselliset siirtymät muotoutuivat erilaisiksi.

1. Suuren ohjausryhmän kokous oppimistilana

Yläkoulu organisoii yhteistyön käynnistämiseksi suuren ohjausryhmän kokoukset, joita järjestettiin hankkeen alkuvaiheessa useampia kertoja lukukaudessa. Kokousten tarkoituksena oli hankkeeseen sitouttaminen: osallistujien toisiinsa tutustuttaminen, osallistujien informoiminen yhteisistä tavoitteista ja yhteiskehittelyn käynnistymisen mahdollistaminen. Suuren ohjausryhmän kokouksia leimasi esityslistan mukainen eteneminen siten, että osallistujatahot informoivat osapuolia hankkeen etenemisestä lyhyin ennalta valmistelluin puheenvuoroin. Vuorovaikutus eteni koordinaation tasolla, jolloin keskustelussa ei ollut mahdollisuutta suuntautua yhteisen toiminnan jatkosuunnitteluun tai kehittämiseen (ks. tarkemmin Engeström 1993). Oppimisverkoston eri osapuolten edustajissa oli myös suurta vaihtuvuutta yläkoulun edustajien ja tutkijoiden pysyessä samoina/tai informoidessa toisiaan. Muiden osallistujien vaihtuvuus aiheutti jonkin verran katkoksia tiedon kulussa ja tavoitteiden hahmottamisessa. Esityslista ja aika rajasivat usein sisällölliset keskustelut minimiin. Suuren ohjausryhmän kokoukset olivat kuitenkin välttämättömiä, että aktiiviset toimijat löysivät toisensa ja pääsivät kehittämään tarvittavia muita oppimistiloja.

2. Mentoreina toimivien opiskelijoiden luomat oppimistilat

Mentorointi käynnistyi lukukauden alussa siten, että ammattikorkeakoulun mentoreina toimivat opiskelijat vierailivat Jopo-oppilaiden kotiluokassa kahdesti kuukaudessa. Ennen vierailuaan mentorit tutustuivat virikeartikkeleihin, osallistuivat mentorikoulutukseen ja olivat yhteydessä ohjaajaan ja tutkijaan. Erityisen haasteellisenä mentorit kokivat sekä oppilaiden toimintaan motivoinnin että luottamuksellisten suhteiden luomisen heihin kuten yksi mentoreista kuvaa oppimispäiväkirjassaan:

Mentorointi Jopo-luokassa minun ja kaverini vetämänä. Paikalla ovat kaikki oppilaat. Tarkoituksenamme oli käydä läpi oppilaiden kanssa, mitä mentorointi on, jakaa ryhmät ja suunnitella säännöt, mutta tämä koitui hankalaksi,

sillä he eivät jaksaneet istua paikoillaan ja olivat aika viljejä. Yhteinen sävel kuitenkin löytyi onneksi. Olimme päättäneet jakaa oppilaat mentoreille arpomalla. Arpominen sai kuitenkin niin laajan vastustuksen, että teimme kompromissin. Tämä oli minulle varsinainen ahaa-elämys, sillä annoimme periksi arpomisesta ja saimme vastalahjaksi vähän kunnioitusta ja kuunteluhalukkuutta. Yksikin poika sanoi, 'ette te ihan turhia taida ollakaan', sen verran positiivisesti, että nostatti hymyn huulilleni.

Esimerkki osoittaa, kuinka tärkeä merkitys neuvottelevalla vuorovaikutuksella on yhteisen toiminnan kohteen muotoutumisessa sosiaalityön arjessa. Esimerkiksi Huotarín (2008) tutkimuksessa yhteistyön toimivat muodot löytyivät juuri etsimällä toiminnan perusteita asiakkaiden elämismaailmasta.

Sitä vastoin yhteistoiminta oman oppilaitoksen sisällä tuotti mentoreina toimiville opiskelijoille ristiriitaisia kokemuksia, koska ammattikorkeakoulussa ei pystytty vielä hankkeen alkuvaiheessa joustamaan muissa opinnoissa. Informaatio ei ensinnäkään kulkenut opettajalta toiselle eikä opiskeluohjelmassa ollut otettu huomioon mentorointitapaamisten päällekkäisyyttä muiden opintojen kanssa.

Alku oli kyllä todella hankala! Monesti olin lyödy hänsä tiskiä, kun mikään ei kuulostanut onnistuvan ja näytti, että koulu ei sitten kuitenkaan tule ollenkaan vastaan. Uhkailtiin jo kuudella eri tentilläkin, jos emme olisi luennoilla paikalla. Ei kuulostanut ihan samalta kuin mitä meille oli koulun ja hankkeiden välisestä joustavuudesta kerrottu. On varmaan ihan ymmärrettävää, että into meinasi laantua. Vaikka hanke olisi kuinka mukava, ei lisätyön tekeminen poissaolojen takia koskaan ole erityisen innostavaa. Tämän vuoksihan niin monen innostus lopahti – meitähän oli aluksi melkein se kymmenen sosionomiopiskelijaa. (ote opiskelijan päiväkirjasta)

Toisaalta opiskelijat kokivat ristiriitaisena myös sen, että heille annettiin tutkijan laatimassa Mentor-oppaassa liikaa vapautta mentorointiprosessin toteuttamiseen. Useissa yhteyksissä he turhautuneina tiedustelivat "Mitä Jopo-hankkeessa meiltä oikein odotetaan? ja Mitä oppilaat oikeasti tarvitsevat?" Opiskelijat kaipasivat konkreettisia välineitä ja ohjeita mentorointiprosessin toteutukseen.

Tässä vaiheessa tutkijat kutsuivat yhdessä ammattikorkeakoulun lehtorin kanssa Jopo-oppilaiden opettajan, ammattikorkeakoulun lehtoreita ja mentoreina toimivia

opiskelijoita oppimisfoorumille, jossa he tarjosivat kehittelemäänsä kollaasiportfolioidea Jopo-ryhmän mentorointivälineeksi. Kuvalliseen kerrontaan perustuvaa välinettä kehiteltiin yhteisesti tämän ydinryhmän tapaamisessa. Vähitellen myös sosiaalityön keskeiset auttamismenetelmät – huolen puheeksi ottaminen eli tarpeen tullen asioihin puuttuminen, dialoginen opastaminen avoimin kysymyksin (ennakointialogi) jne. näyttivät kehittyvän sosionomiopiskelijan luonteviksi työskentelymenetelmiksi koulutyön arjessa.

Keskustelemme nuoren mieltä painavista asioista, liittyen kouluun ja vapaa-aikaan ja harrastuksiin. Joskus kertoilevat myös perheestään ym. Itse olen pitänyt tiukan linjan siinä, millaisiin asioihin otan kantaa. Keinoja puuttua ovat neuvojen antaminen, opastaminen ja tarpeen tulleen asioihin puuttuminen. Luulen, että jotkut avautuisivat varmasti hyvinkin ja kertoisivat ongelmistaan sopivien jatkokysymysten avulla. Sosionomille riittäisi aivan varmasti työskarkaa. (ote opiskelijan sähköpostista)

3. Tutkijoiden ja ammattikorkeakoululehtorin yhdessä luomat oppimistilat

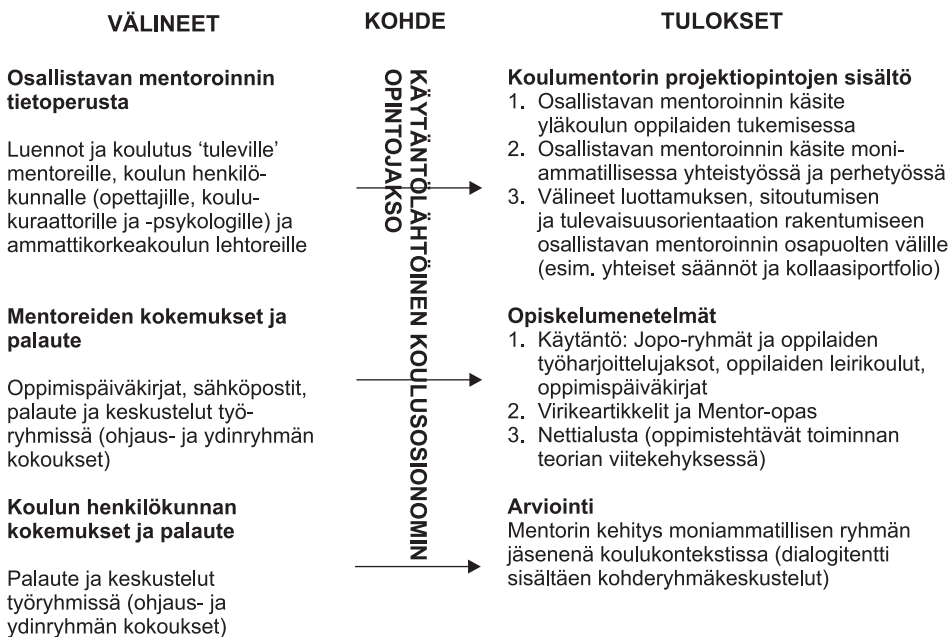
Ammattikorkeakoulun mentoreina toimivien opiskelijoiden projektityöskentelyn tukemiseksi luotiin useita erilaisia oppimistiloja yhdessä ammattikorkeakoulun opettajien kanssa. Tällaisia olivat

- a. mentor-koulutus projektiin osallistuville sosionomiopiskelijoille ja peruskoulun Jopo-hankkeeseen osallistuvalla henkilökunnalla (luokanopettaja, koulukuraattori, koulupsykologi, erityisopettaja, opinto-ohjaaja, rehtori)
- b. mentor-projektiopintojen ylläpitämiseksi ja kehittämiseksi toteutetut pienryhmien suunnittelukokoukset
- c. ammattikorkeakoulun mentoreina toimiville opiskelijoille tuotettu oppimisalusta (Pedanet) verkko-opiskelumateriaaleineen ja oppimistehtävineen
- d. opiskelijoiden virikeartikkelit, Mentor-opas ja opiskelijoiden oppimispäiväkirjat.

Mentorkoulutus oli toteuttajien mielestä huolellisesti suunniteltu. Siinä käytettiin monipuolisesti draamaa, keskustelua ja luentoja. Ammattikorkeakoulun mentoropiskelijat pitivät koulutusta kuitenkin liian teoreettisena. He toivoivat selkeitä toimintamalleja ja -välineitä mentoroinnin käytännön toteutukseen. Tämän vuoksi

tutkijat tutustuivat yhteisöllisyyttä vahvistaviin opiskelumuotoihin ja käynnistivät ammattikorkeakoululla oppimisfoorumeita, joissa yhdessä opettajien, lehtoreiden ja opiskelijoiden kanssa kehiteltiin uusia välineitä (kollaasiportfolio) yhteisen kohteen rakentumiseksi ja mentoroinnin syvälliseksi opiskeluksi (Mentor-opas, oppimisolusta opiskelumateriaaleineen ja oppimistehtävineen). Kehitellyt työvälineet koettiin hyödyllisiksi ja ainutlaatuisiksi mentorointiprosessin etenemisen ja jatkokehittelyn kannalta.

Ydinryhmäkokouksissa avoin keskustelu mahdollisti sen, että oppilaiden kanssa toimivien henkilöiden käytännön kokemukset olivat keskustelun yhteisenä lähtökohtana, Oppilaiden kuuleminen näytti olevan keskeinen edellytys myös osallistavan mentorointiprosessin (Colley 2003) käynnistymiselle. Toimijalähtöiset kokoukset edesauttoivat kaikkien hankkeen tuottamien kehityksellisten siirtymien kehittymistä (esim. käytäntölähtöinen "Osallistavan mentoroinnin" projektiopin-
tojen opetussuunnitelmaehdotus, ks. kuvio 2). Toimijalähtöisyys takasi myös sen, että uudet työvälineet tulivat käyttöön koulun arkikäytännön tasolla.

Kuvio 2. Käytäntölähtöisen koulumentorin opintojakson osa-alueet

Lopuksi kokoamme vielä ne oppimistilatasolla esiintyneet jännitteet ja haasteet, jotka toimivat kehityksellisten siirtymien käynnistäjinä ammattikorkeakoulun ope-
tussuunnitelman kehittämistyössä:

- *Liika teoreettisuus koulutustilaisuudessa.* Tämä nosti esille pienryhmätoiminnan tarpeen. Pienryhmätoiminnassa luotiin kaikki toistaiseksi käyttöön otetut toimintamallit ja -välineet.
- *Hallinnollisen ja opetuksellisen yhteistyön jännitteet ammattikorkeakoulun sisällä, mistä seurasi myös organisaatiotason verkostoyhteistyön vaikeutuminen.*

Paikallisen peruskoulun kokema hyöty mentorointihankkeesta tuotti paineita myös ammattikorkeakoululle. Se onkin jatkossa nimennyt hankkeeseen sitoutuneet opettajat uudenlaisia työmuotoja ja ammattikorkeakoulun yhteisöllisempää toimintakulttuuria kehittävään tehtävään. Uuden lukuvuoden alkaessa opiskelijoita on hakeutunut kahdesta eri koulutusohjelmasta ”Osallistavan mentoroinnin” projektiopintoihin. Ensimmäisen pienryhmän tutustumis- ja suunnittelukokous osoitti, että kaikilla oppimisverkostohankkeen aktiivisilla osapuolilla on todellista yhteistyöhalua ja kykyä yhteistyöhön. Näyttää siltä, että oppimisverkostohankkeen alkuvaikeuksien jälkeen yhteiskehittely avaa jatkossa uusia mahdollisuuksia ammattikorkeakouluopintojen uudistamiselle.

Lopuksi

Tulevaisuudessa käytännön ammattilaiselta edellytetään korkeaa osaamista, oman työn luovaa kehittämistä sekä suuntautumista oman työn kehittämistä koko työyhteisön kehittämiseen. Tämä ei ole mahdollista, elleivät yksilöt ole valmiita kyseenalaistamaan niin omia kuin yhteisiäkin toimintamalleja ja -käytänteitä ja ottamaan näin suuriakin riskejä toimimattomien rutiinien uudistumiseksi. Toimintakulttuurien muutoksessa kollegiaalisen tuen ja yhteiskehittelyn merkitys nousee keskeiseksi. Tutkimusten havaintojen perusteella näyttää siltä, että oppimisverkostoyhteistyön alkuvaiheessa jokaisesta verkosto-organisaatiosta tulisi löytää ainakin yksi vastuuntuntoinen ja sitoutunut rajanylittäjäyksilö, joka vie toimijoiden verkostoissa luomaa tietoa eteenpäin omaan organisaatioonsa. Moniammatillisessa verkostoyhteistyössä on myös paljon erilaisia jännitteitä ja ristiriitoja, jotka vaativat

eri osapuolten yhteistyötä. Yhteiskehittelyn tuloksena saattaa syntyä kehityksellisiä siirtymiä, nykyajan tarpeita paremmin vastaavia toiminta- ja ajattelumalleja. Ensinnäkin on kuitenkin löydettävä yhteinen kieli ja yhteiset käsitteet, joilla jaettuun käyttöön tulevia työvälineitä muokataan teorian ja käytännön näkökulmista käsin. Moniammatilliseksi oppimisverkostoksi kehittyminen edellyttää sellaisten oppimistilojen luomista, joissa sallitaan moniäänisyys, erilaisten näkökulmien ja kokemusten esiinnohseminen vapaiden assosiaatioiden turvin.

Työelämälahtöisessä opetussuunnitelman kehittämistyössä liikutaan työelämän, koulutuksen ja tutkimuksen rajavyöhykkeellä. Yhteiset oppimisfoorumit ovat se perusta, jolla erilaisia näkökulmia kehitellään. Tutkimuksen rooli on auttaa osapuolia tulemaan tietoisiksi toimintansa kohteesta ja kohteen rakentumisprosessista. Yhteiskehittelyn edellytyksenä on, että osallistujat etsivät jo toimintansa alkuvaiheessa joitakin yhteisiä käsitteitä jaetun ymmärryksen rakentumiseksi. Nämä yhteiset ajattelun välineet puolestaan konkretisoituvat yhteisten tutkiskelun välineiden, esimerkiksi taulujen, mallien, oppaiden, kollaasiportfolioiden avulla. Toimivien yhteistyöverkostojen syntymisen kannalta on myös oleellista löytää sitoutuneita ja kannustavia rajanylittäjäyksilöitä. Dialogisilla oppimisfoorumeilla eri organisaatioiden ja toimijoiden väliset jännitteet nostetaan rohkeasti neuvottelujen kohteeksi, koska niiden ratkaisu voi olla avain yhteisiin innovaatioihin ja näin myös kilpailusta ja kilvoittelusta vapautumiseen.

Lähteet

- Alasoini, T. 2004. Työelämän oppimisverkostot – keino luoda ja levittää generatiivisia ideoita Tykes-ohjelmassa. *KONSEPTI – toimintakonseptin uudistajien verkkolehti* 1 (1), 14. Saatavilla [www-muodossa <http://www.muodoslaboratorio.fi/konsepti>](http://www.muodoslaboratorio.fi/konsepti).
- Ammattikorkeakoululaki 9.5.2003/351. Saatavilla [www-muodossa <http://www.finlex.fi>](http://www.finlex.fi).
- Ammattikorkeakouluasetus 15.5.2003/352. Saatavilla [www-muodossa <http://www.finlex.fi>](http://www.finlex.fi).
- Colley, H. 2003. Engagement mentoring for socially excluded youth: problematising an 'holistic' approach to creating employability through the transformation of habitus. *British Journal of Guidance & Counselling* 31 (1), 77–99.
- Daniels, H., Leadbetter, J., Soares, A. & MacNab, N. 2007. Learning in and for cross-school working. *Oxford Review of Education* 33 (2), 125–142.
- Engeström, Y. 1993. Moniammatillisten tiimien toiminnan analysointi. Teoksessa R. Simola, A. Harlamov, K. Launis, Y. Engeström, O. Saarelma & M. Kokkinen-Jussila (toim.) *Mallit, kontaktit, tiimit ja verkot: välineitä terveyskeskustyön analysointiin. Toimiva terveyskeskus –projektin viides osaraportti*. Stakesin raportteja 80. Jyväskylä: Gummerus, 36–48.

- Engeström, Y. 2001a. Expansive learning at work: toward an activity theoretical reconceptualization. *Journal of Education and Work* 14 (1), 133–156.
- Engeström, Y. 2001b. Kehittävä siirtovaikutus: mitä ja miksi? Teoksessa T. Tuomi-Gröhn & Y. Engeström (toim.) *Koulun ja työn rajavyöhykkeellä – uusia työssä oppimisen mahdollisuuksia*. Helsinki: Yliopistopaino, 19–27.
- Engeström, Y., Engeström, R. & Vähäaho, T. 1999. *Oppiiko organisaatio*. Teoksessa R. Grönstrand (toim.) *Kasvava aikuinen*. Helsinki: Yleisradio, 39–53.
- Helle, L., Trapp, H., Vauras, M. & Olkinuora, E. 2003. Suunnistuskierron alkaa: joitakin perusasioita. Teoksessa L. Helle, K. Klemelä, H. Trapp & E. Olkinuora (toim.) *Osaamisen kehittäjäksi*. Turun yliopisto: Täydennyskoulutuskeskus, 7–25.
- Huotari, R. 2008. Development of collaboration in multiproblem cases. Some possibilities and challenges. *Journal of Social Work* 8 (1), 83–98.
- Hyrkkänen, U. 2007. Käsityksiä ajatuksen poluille. Ammattikorkeakoulun tutkimus- ja kehitystoiminnan konseptin kehittäminen. Helsingin yliopisto: Kasvatustieteen laitos. Tutkimuksia 210.
- Janhonen, S., Sarja, A. & Juntunen, A.-L. 2006. Mikä ohjaa oppimisprosessia ammattikorkeakoulussa? Esimerkkinä sosiaalialan koulutusohjelman asiakastyön harjoittelu. Teoksessa T. Aarrevaara & J. Herranen (toim.) *Mikä meitä ohjaa?* Artikkelikokoelma Jyväskylässä 5.-6.9.2005 järjestetystä korkeakoulututkimuksen IX symposiumista. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos, 241–252.
- Konkola, R. 2003. Sosiaali- ja terveysalan työkäytännöt tutkimus- ja kehitystyön kohteena ammattikorkeakoulussa. *Ammattikasvatuksen aikakauskirja* 3, 37–45.
- Kuusinen, R. 2003. Tietointensiivisen yhteistyön mahdollisuuksia innovaatiojärjestelmässä ja ammattikorkeakoulujen opiskelukäytännöissä. Teoksessa A. Lyytinen, R. Kuusinen & H. Niemonen (toim.) *Näkökulmia ammattikorkeakoulun rooliin innovaatiojärjestelmässä*. Tampereen yliopisto. Yhteiskuntatieteiden tutkimuslaitos. Työelämän tutkimuskeskuksen työraportteja 66, 1–60.
- Lambert, P., Reunanen, R. & Helle, M. 2005. Ammattikorkeakoulun oppimisverkostossa kehittyä uudenlaista oppimista. *Aikuiskasvatus* 25 (1), 47–57.
- Manninen, J. & Luukannel, S. 2007. Joustava Perusopetus –hankkeen ensimmäisen toimintavuoden arviointi. Jopo-toiminta kouluissa ja kunnissa lukuvuonna 2006-2007. Helsingin yliopisto: Koulutus- ja kehittämiskeskus Palmenia.
- Nonaka, I., Toyama, R. & Konno, N. 2000. SECI, ba and leadership: a unified model of dynamic knowledge creation. *Long Range Planning* 33 (4), 5–34.
- Sarja, A. & Janhonen, S. 1999. Dialogioppimisen analyysi hoitotyön opetus- ja oppimisprosessin suunnittelussa. *Hoitotiede* 11 (2), 53–62.
- Savonmäki, P. 2007. Opettajien kollegiaalinen yhteistyö ammattikorkeakoulussa. Mikropoliittinen näkökulma opettajuuteen. Jyväskylän yliopisto: Koulutuksen tutkimuslaitos. Tutkimuksia 23.
- Suntio, A.-T. & Konkola, R. 2003. Opettajan työn muuttuminen ammattikorkeakoulussa – T&K-toiminnan haasteita ja kehittämisehdotuksia. *Kever verkkolehti* 2 (4), 7.
- Tynjälä, P., Ikonen-Varila, M., Myyry, L. & Hytönen, T. 2007. Verkostoissa oppiminen. Teoksessa A. Eteläpelto, K. Collin & J. Saarinen (toim.) *Työ, identiteetti ja oppiminen*. Helsinki: WSOY, Oppimateriaalit, 258–286.
- Väänänen, M. 1996. Kehittyvää työtä koulussa. Opetussuunnitelmatyön perusteita ja kokemuksia Loimaan sosiaalialan oppilaitoksesta. Teoksessa P. Lambert & Y. Engeström (toim.) *Kehittävä työntutkimus ammatillisissa oppilaitoksissa*. Helsingin yliopisto: Kasvatustieteen laitoksen tutkimuksia 150, 99–123.